

УДК 504.73(477.8)

М. А. Сенник – інженер зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка;

Й. В. Царик – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології Львівського національного університету імені Івана Франка

Орнітоценози екотонних чагарникових угруповань

Роботу виконано на кафедрі зоології ЛНУ ім. Івана Франка

У Західній Україні виділено п'ять класів рослинності в рівнинних екосистемах і чотири класи в екосистемах високогір'я Українських Карпат. Доказано, що кожна з рослинних угруповань має свій склад орнітофауни.

Ключові слова: рослинні угруповання, фауна птахів, Західна Україна.

Сенник М. А., Царик Й. В. Орнітоценозы экотонных кустарниковых сообществ. В Западной Украине выделены пять классов растительности в равнинных экосистемах и четыре класса в экосистемах высокогорья Украинских Карпат. Доказано, что каждое растительное сообщество имеет свой состав орнитофауны.

Ключевые слова: растительные сообщества, фауна птиц, Западная Украина.

Sennyk M. A., Tsaryk I. V. Ornithocenoses of the Bush Type Ecotone. In Western Ukraine there are 5 classes of vegetation in the plain ecosystems and 4 classes in the ecosystems of the alpine Ukrainian Carpathians. It is proved that every vegetation type has its own ornithofauna.

Key words: vegetation type, ornithofauna, Western Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі дослідження орнітонаселення лучних екосистем Заходу України ми проаналізували розподіл птахів у різних рослинних угрупованнях.

Матеріали і методи. Упродовж 2001–2007 рр., крім орнітологічних досліджень, ми проводили описи рослинності на досліджуваних ділянках лук та її класифікацію на засадах флористичних підходів школи Браун-Бланке [1]. Характеристику синтаксонів наводили згідно із зведеннями щодо синтаксономії рослинності України [2; 3].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У межах лучних угідь ми виявили велику кількість угруповань екотонного характеру, які найчастіше формуються різними видами чагарників, рідше – дерев. Виділили п'ять класів рослинності, які траплялися нам під час досліджень рівнинних екосистем, і чотири класи в екосистемах високогір'я Українських Карпат.

Угруповання рослинності класу *Salicetea purpureae*, поширені в заплавах річок, межують із луками, а іноді непомітно включаються в їх структуру, – невід'ємна частина заплавних ландшафтів. Тут добре розвинений трав'яний ярус із переважанням гігрофітів. Перший ярус рослинності представляють чагарники та дерева: верба біла (*Salix alba*) й інші види верб, ожина сиза (*Rubus caesius*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), крушина ламка (*Frangula alnus*), в'яз гірський (*Ulmus glabra*).

Орнітоценоз угруповань класу *Salicetea purpureae* – найбагатший, він включає 54 види. Серед цього різноманіття лише два види можна назвати домінуючими: кропив'янку сіру (*Sylvia communis*) – 13,5 % і коноплянку (*Acanthis cannabina*) – 11,3 %. Порівняно високі частки мають ремез (*Remiz pendulinus* Linnaeus, 1758) – 5,7 % та щиглик (*Carduelis carduelis* Linnaeus, 1758) – 5,2 %. Видове багатство ми пов'язуємо із багатокомпонентністю і структурною різноманітністю дерево-чагарникових ценозів класу *Salicetea purpureae*. Тут присутні лучні види птахів (плиска жовта, очеретянки, трав'янки), наземногнізді види, що надають перевагу гніздуванню під захистом чагарників (вівчарика, соловейко східний (*Luscinia luscinia*)), види лісо-лучних екотонів (горлиця звичайна (*Streptopelia turtur* Linnaeus, 1758), зозуля (*Cuculus canorus* Linnaeus, 1758), вивільга (*Oriolus oriolus* Linnaeus, 1758) та ін) і, звичайно, типові чагарникові види (кропив'янки, в'юркові).

Клас рослинності *Alnetea glutinosae* – це угруповання евтрофних кущових боліт та торф'янистих лук, поширених на Поліссі. Перший ярус формують вільха клейка (*Alnus glutinosa*), різні види верб (*Salix cinerea*, *S. aurita*). У травостой переважають осоки. Тут бідніше орнітонаселення – ми відзначили лише 11 гніздових видів птахів. Виразно домінує кропив'янка сіра (43,5 %), субдомінує коноплянка (17,4 %). Порівняно висока представленість у доволі малочисельного виду – чечевиці (*Carpodacus erythrinus*) – 4,3 %.

Клас *Epielobietea angustifolii* – це угруповання, що траплялися нам на випалюваних узліссях, вирубках, у лісо-лучному екотоні. Сюди входять різні види чагарників і дерев, оточені густою, високою трав'янистою рослинністю. Орнітонаселення представлене 16 видами птахів. До складу домінуючих видів: кропив'янки сірої (30 %) і коноплянки (12,5 %), додається ще один – очеретянка чагарникова (10 %). Високі частки участі у гніздуванні мають також: трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*) і кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*) – по 7,5 % та кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*) і перепілка (*Coturnix coturnix*) – по 5 %.

Основою угруповань класу *Urtico-Sambucetea* є різні види чагарників: бузина чорна (*Sambucus nigra*), терен (*Prunus spinosa*), види з роду глід (*Crataegus* sp.) свидина (*Swida* sp.) та нітрофільна трав'яна рослинність, зокрема кропива (*Urtica dioica*). Гніздове орнітонаселення налічує 13 видів. Переважають очеретянка чагарникова і коноплянка – по 16,7 %, кропив'янка сіра й соловейко східний – по 12,5 %.

Для угруповань класу *Rhamno-Prunetea*, який ми виділяємо на основі продромуса польського вченого Матушкевича [4], характерні вже названі вище види чагарників, а також види з родів: шипшина (*Rosa* sp.), ожина (*Rubus* sp.), барбарис (*Berberis* sp.), маслинка (*Elaeagnus* sp.). Цим

угрупованням властива також наявність різних видів дерев і достатньо розвинений трав'яний ярус. Це ценози узлісь та чагарникові формування південних регіонів Заходу України.

Орнітоценоз цього класу рослинності другий за числом гніздових видів птахів – тут їх налічується 30. Переважають, як і в попередніх ценозах, кропив'янка сіра (15,3 %) і коноплянка (12,1 %), високі частки участі мають: вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*) – 8,9 %, голуб-припутень (*Columba palumbus*) та сорокопуд терновий (*Lanius collurio*) – по 6,4 %, зозуля звичайна (*Cuculus canorus*) – 5 %.

Високогірні чагарничкові та чагарникові угруповання відрізняються порівняно меншим видовим наповненням орнітоценозів і високим ступенем домінування окремих видів птахів.

Клас рослинності **Mulgedio-Aconitetea** включає угруповання різної ценотичної структури з переважанням субальпійських елементів. Порядок **Adenostyletalia** з союзом **Adenostylin alliariae** об'єднує багаторусні високотравні ценози з наявністю чагарників (вільха зелена (*Alnus viridis*), верба сілезька *Salix silesiaca*), що формуються біля верхньої межі лісу, часто в прируслових екотопах. Наявність доволі щільного чагарникового ярусу й високого різнотрав'я зумовлює присутність таких видів птахів, як вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*) – 37,5 %; вівчарик весняний (*Phylloscopus trochilus*) – 25 %; кропив'янка чорноголова (12,5 %) і спричиняє відсутність домінанта високогірних лук – шеврика гірського (*Anthus spinoletta*). Усього відзначено п'ять гніздових видів.

Клас рослинності **Loiseleurio-Vaccinietea** з порядком **Rhododendro-Vaccinietalia** представляє угруповання з переважанням чагарників і чагарничків, які поширені в субальпійському поясі Українських Карпат. До складу високогірних лук вони входять як компонент, зокрема на схилах гір та на межі із криволіссям, а також формують більш однорідні, доволі щільні зарості чагарничкових пустошей.

Угруповання класу **Rhododendro-Vaccinion** поширені над верхньою межею смерекових лісів. Це чагарничкові ценози з переважанням чорниці та лохини (*Vaccinium myrtillus*, *V. uliginosum*), деяких злаків (куничника волохатого (*Calamagrostis villosa*), костриць (*Festuca* sp.)) і різнотрав'я. Угруповання цього типу найбідніші в орнітологічному значенні – тут трапляється лише три гніздових види. Структура рослинності сприятлива для гніздування шеврика гірського (77,8 %), рідше трапляються шеврик лісовий і вівчарик ковалик (по 11,1 %).

Для класу **Juniperion nanae** характерні формування, які включають види рослин із попереднього синтаксону, зокрема чагарнички роду *Vaccinium* sp. Однак домінуючим видом, що фізіономічно визначає угруповання, є ялівець сибірський *Juniperus communis subsp. nana* (syn. *Juniperus sibirica*). Чагарникові формування *Juniperion nanae* відрізняються видовим багатством орнітонаселення: тут трапляється 11 видів птахів. Серед них є представники лучних ценозів (шеврик гірський (8,8 %), трав'янки лучна та чорноголова (по 1,5 %)). Однак за часткою участі у гніздуванні переважають види чагарникових біотопів (вівчарик-ковалик (22,1 %), тинівка лісова (*Prunella modularis*) (20,6 %), кропив'янка чорноголова (10,3 %)). Доволі високий відсоток також у шеврика лісового – 14,7 %, що поширений у більшості високогірних ценозів Карпат, за винятком угруповань гірських вершин.

Біотопічна “мозаїка”: чергування чагарників, чагарничків та ділянок трав'яної рослинності створює різноманіття стацій для птахів із різними типами гніздування. Звідси видове різноманіття та висока щільність гніздування в угіддях із наявністю угруповань *Juniperion nanae*.

До класу **Vaccinio-Piceetea** належать угруповання, сформовані в субальпійському поясі, на межі лісу й високогірних лук сосною гірською (*Pinus mugo*) та чагарничками. Ці угруповання також налічують 11 гніздових видів орнітофауни, однак, на відміну від попереднього типу угруповань, включають менше лучних видів та більше видів чагарникового комплексу. Домінують: тинівка лісова (30 %), вівчарик-ковалик (17,8 %). Високі частки участі мають: шеврик гірський (9,6 %), дрізд гірський (*Turdus torquatus*) і зяблик (*Fringilla coelebs*) – по 6,8 % та кропив'янка чорноголова й шеврик лісовий (по 5,5 %).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, відзначено залежність орнітофауни від екотопних чагарникових угруповань. Найбагатшим є орнітоценоз заплави річок (54 види).

Література

1. Григора І. М., Соломаха В. А. Основи фітоценології.– К.: Фітосоціоцентр, 2000.– 240 с.
2. Малиновський К. А., Крічфалушій В. В. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат.– Ужгород: Б. в., 2002.– 244 с.

3. Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України: Укр. фітоценол. зб. Сер. А.: Фітосоціологія.– Вип. 4 (5).– К.: Фітосоціоцентр, 1996.– 119 с.
4. Matuszkiewicz W. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski.– Warszawa, 2001.– 536 p.

Статтю подано до редколегії
27.01.2009 р.